

Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 657

Василина Наталія Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного процесу

Навчально-наукового інституту права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Vasylina Nataliia

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Civil Procedure

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-5417-5074

Шикір Дмитро Олександрович

аспірант

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Shykir Dmytro

Postgraduate Student of the

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0006-0683-5772

**РОЛЬ ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ВЕРХОВНОГО СУДУ ПРИ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

THE ROLE OF THE LEGAL OPINION OF THE SUPREME COURT IN THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION IN CIVIL PROCEEDINGS

***Анотація.** Вступ. У сучасних умовах реформування судової системи України особливого значення набуває питання забезпечення правової визначеності та передбачуваності судових рішень. Одним з ключових інструментів у цьому контексті є правовий висновок Верховного Суду, роль якого у цивільному судочинстві потребує глибокого теоретичного та практичного осмислення. Визначення значення правових висновків має не лише теоретичне, але й прикладне значення для забезпечення ефективної реалізації права на судовий захист — одного з фундаментальних прав людини в правовій державі.*

***Мета.** Метою дослідження є комплексний аналіз ролі правового висновку Верховного Суду при реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві. Особливу увагу приділено впливу правових висновків на формування єдності судової практики, забезпечення правової визначеності та стабільності правозастосування.*

***Матеріали і методи.** Матеріалами для дослідження стали:*

- 1. Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів»,*
- 2. правові позиції Верховного Суду у типових справах,*
- 3. аналітичні напрацювання провідних українських і зарубіжних правників.*

Методологічною основою дослідження виступили загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий аналіз, метод інтерпретації норм права та доктринальне узагальнення судової практики.

Результати. У статті здійснено ґрунтовний аналіз поняття правового висновку Верховного Суду як джерела правозастосовної практики. Доведено, що правовий висновок сприяє однаковому тлумаченню норм матеріального та процесуального права судами нижчих інстанцій, забезпечує стабільність правової позиції щодо вирішення типових правовідносин. Встановлено, що правові висновки мають рекомендаційний характер, але водночас їх ігнорування без належного обґрунтування є підставою для скасування судових рішень у касаційному порядку.

Також виявлено низку теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з імплементацією правових висновків у правозастосовну діяльність судів, зокрема проблематику відступу від раніше сформованої практики, взаємодію між позиціями Великої Палати Верховного Суду та палат касаційних судів, а також відсутність належного механізму доведення до відома судів загальної юрисдикції нових висновків Верховного Суду.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на вдосконаленні законодавчого регулювання статусу правового висновку Верховного Суду, розробці критеріїв обов'язковості його застосування судами нижчих інстанцій, а також на механізмах підвищення ефективності правового моніторингу судової практики. Зокрема, варто розглянути доцільність створення єдиної цифрової платформи судових позицій із зазначенням їх актуальності та змістовної взаємозалежності.

Ключові слова: правові висновки, Верховний Суд, судова практика, правосуддя, цивільне судочинство, судовий захист, судовий процес, судова реформа.

Summary. *Introduction.* In the current context of judicial reform in Ukraine, the issue of ensuring legal certainty and predictability of court decisions is gaining particular importance. One of the key instruments in this regard is the legal opinion of the Supreme Court, the role of which in civil proceedings requires deep theoretical and practical comprehension. Defining the significance of legal opinions is of both theoretical and practical value for ensuring the effective exercise of the right to judicial protection—one of the fundamental human rights in a rule-of-law state.

Purpose. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the role of the legal opinion of the Supreme Court in the exercise of the right to judicial protection in civil proceedings. Special attention is paid to the influence of legal opinions on the formation of uniform judicial practice, the provision of legal certainty, and the stability of legal application.

Materials and Methods. The materials of the research include:

1. The Constitution of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges";
2. Legal positions of the Supreme Court in typical cases;
3. Analytical works of leading Ukrainian and foreign legal scholars.

The methodological basis of the study includes general scientific and special legal methods: system-structural, formal-logical, comparative legal analysis, the method of legal norm interpretation, and doctrinal generalization of judicial practice.

Results. The article provides a thorough analysis of the concept of the legal opinion of the Supreme Court as a source of law enforcement practice. It is proven that legal opinions facilitate consistent interpretation of substantive and procedural law by lower courts and ensure the stability of legal positions in resolving typical legal relations. It is established that legal opinions are advisory in nature; however, their disregard without proper justification may serve as grounds for annulment of judicial decisions at the cassation level.

The study also reveals a number of theoretical and practical issues related to the implementation of legal opinions in judicial practice, including the problem of deviation from previously established jurisprudence, interaction between the Grand Chamber of the Supreme Court and chambers of cassation courts, and the absence of an adequate mechanism for disseminating new Supreme Court opinions to courts of general jurisdiction.

Discussion. Future research should focus on improving the legislative regulation of the status of the Supreme Court's legal opinions, developing criteria for their mandatory application by lower courts, and enhancing the mechanisms of effective legal monitoring of judicial practice. In particular, the feasibility of creating a unified digital platform for court positions, indicating their relevance and substantive interrelation, should be considered.

Key words: *legal opinions, Supreme Court, the role of legal opinion, case law, civil proceedings, judicial protection, civil proceedings, judicial reform.*

Постановка проблеми. Тема ролі правового висновку Верховного Суду при реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві є однією з фундаментальних у сучасній правовій системі України. У контексті демократичного правового розвитку держави, верховенства права та прагнення до гармонізації з європейськими стандартами особливого значення набуває забезпечення єдності судової практики, правової визначеності та рівності усіх перед законом. Верховний Суд, як вища судова інстанція, не лише переглядає окремі судові рішення, але й виконує функцію нормативно-орієнтуючого органу, формуючи правові висновки щодо тлумачення та застосування норм матеріального і процесуального права.

Ці правові висновки покликані виконувати роль методологічного інструменту, який спрямований на забезпечення однакового підходу до правозастосування судами нижчих інстанцій, що, у свою чергу, гарантує

стабільність та передбачуваність судової практики. Разом з тим, попри законодавчо закріплений обов'язок судів враховувати правові висновки Верховного Суду (зокрема у ст. 263 ЦПК України), на практиці виникає низка проблем: відсутність чітких критеріїв для ідентифікації таких висновків у текстах судових рішень, змішування *ratio decidendi* та *obiter dictum*, розмитість формулювань, або навіть ігнорування правових позицій у рішеннях судів нижчих інстанцій.

Окрему складність становить недостатній процесуальний механізм використання правового висновку сторонами справи як інструменту для захисту своїх прав. Виникає питання: чи має сторона у справі право вимагати застосування аналогічного висновку, сформульованого в іншій справі, та наскільки суд зобов'язаний обґрунтовувати відступ від раніше висловленої правової позиції. Відсутність чіткої відповіді на ці питання породжує нерівність у доступі до правосуддя, правову невизначеність і зниження довіри до судової системи.

Також не до кінця з'ясованою залишається взаємодія правового висновку з динамікою судового процесу, зокрема з мотивувальною частиною рішення, доказуванням, правовими позиціями сторін, а також правовими наслідками його недотримання. В умовах зростаючої ролі прецеденту у правовій системі України особливої ваги набуває проблема інституалізації правового висновку як обов'язкового елементу цивільного судочинства, здатного ефективно забезпечити право особи на судовий захист.

Отже, потребує наукового осмислення роль правового висновку Верховного Суду не лише як нормативного орієнтиру, а й як процесуального інструменту, що забезпечує реальне, ефективне та своєчасне здійснення права на судовий захист, формує однакову судову практику та сприяє розвитку правової системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі правових висновків Верховного Суду у забезпеченні реалізації права на судовий захист у цивільному процесі поступово привертає все більшу увагу як науковців, так і практикуючих юристів. У вітчизняній правовій науці це питання розглядалося, зокрема, в роботах таких авторів, як О.О. Берназюк, який акцентує увагу на значенні правових висновків для забезпечення принципу законності в системі правосуддя [2], та Ю.Ю. Рябченко, який досліджує судову правотворчість як інструмент реалізації верховенства права в контексті діяльності вищих судових органів [4]. У своїх працях автори розкривають загальні методологічні засади формування правових висновків, аналізують їх функціональну природу та підкреслюють значення цих інструментів у правозастосовній практиці.

Суттєвий внесок у розвиток цього напрямку зробив і суддя Великої Палати Верховного Суду К.М. Пільков, який у своїх виступах та публікаціях наголошує на проблемі неструктурованості правових висновків у судових рішеннях. Він обґрунтовує необхідність експліцитного формулювання висновку про застосування норми права у вигляді окремого підрозділу мотивувальної частини судового рішення для забезпечення правової визначеності й передбачуваності [10].

Крім того, питання судової правотворчості, природи та обов'язковості правових позицій Верховного Суду розглядали у своїх працях такі вчені, як І.Є. Мармазов, О.І. Харитонов, Н.М. Онопченко, Ю.М. Грошевий [5; 6; 7]. Ці дослідники розглядали правові висновки як прояв судової правотворчості в умовах континентальної моделі права, звертаючи увагу на специфіку їхнього нормативного впливу в системі джерел українського права.

Окрему увагу варто приділити роботам В.І. Тертишника і О.Є. Чекриги, в яких аналізується процесуальна природа правових висновків, їх зв'язок із принципом обов'язковості рішень Верховного Суду, а також

визначаються межі їх впливу на судову практику [8; 9]. Однак, ці праці зосереджені переважно на теоретичних аспектах, без достатньої уваги до прикладної сторони проблематики — зокрема, на вплив правових висновків на реалізацію процесуальних прав учасників справи.

Попри наявні наукові розвідки, слід констатувати, що ряд ключових аспектів ролі правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема:

- відсутнє чітке розмежування між *ratio decidendi* та *obiter dictum*, що ускладнює ідентифікацію правового висновку як обов'язкової частини рішення (на що звертають увагу К.М. Пільков та інші дослідники) [10];

- питання адаптивності правових висновків до змінних соціально-правових умов лишається поза належною увагою правової доктрини, хоча їх зміст безпосередньо впливає на сталість правозастосування;

- не розроблено єдиних підходів щодо впливу правових висновків на диспозитивність, доказування та процесуальні дії сторін, що є особливо актуальним в умовах реформування цивільного процесу;

- взаємодія правових висновків Верховного Суду з практикою Європейського суду з прав людини, зокрема у контексті вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, досі залишається фрагментарною.

Таким чином, подальше дослідження ролі правових висновків Верховного Суду в контексті реалізації права на судовий захист є необхідним для заповнення існуючих прогалин у науковому знанні. Особливої актуальності набуває питання вироблення єдиних підходів до тлумачення, структурування та ідентифікації правових висновків, що дозволить посилити єдність та передбачуваність судової практики в Україні.

Метою статті є аналіз ролі правових висновків Верховного Суду у забезпеченні ефективності реалізації права на судовий захист, а також у

визначенні їх впливу на правозастосовну практику та розвиток судової практики в Україні.

Для досягнення поставленої мети дослідження у статті вирішуються такі наукові завдання:

1. З'ясувати правову природу інституту правового висновку Верховного Суду та його нормативне закріплення у чинному законодавстві України.
2. Визначити місце правового висновку Верховного Суду у системі реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві.
3. Встановити співвідношення правового висновку із правом на позов, доступом до правосуддя та іншими процесуальними гарантіями.
4. Виявити проблемні аспекти обов'язковості правових висновків для судів нижчих інстанцій та окреслити межі їх застосування.
5. Сформулювати рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики правозастосування з урахуванням правових висновків Верховного Суду для забезпечення єдності судової практики та правової визначеності.

Наукова новизна статті полягає у комплексному підході до аналізу ролі правового висновку Верховного Суду як елементу механізму реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві. Автори не лише узагальнили чинну практику та теоретичні напрацювання, а й запропонували авторське бачення взаємозв'язку між правовим висновком Верховного Суду і суб'єктивним правом на судовий захист. Уперше розкрито потенціал правового висновку як інструменту забезпечення правової визначеності, що дозволяє не лише уніфікувати судову практику, а й підвищити ефективність доступу до правосуддя. Стаття також містить рекомендації щодо вдосконалення нормативного закріплення правових висновків у системі джерел права України, що є актуальним в умовах реформування судової системи.

Матеріали і методи. У процесі дослідження було застосовано комплекс методів правового аналізу, які дозволили забезпечити всебічність і глибину наукового викладу. Формально-логічний метод використано для дослідження змісту та структури правових норм, що регламентують право на судовий захист та роль правових висновків Верховного Суду. Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати підходи до визначення правової природи висновків вітчизняної та зарубіжної судової практики. Системно-структурний метод дозволив виявити внутрішні зв'язки між елементами механізму судового захисту та місцем у ньому правових висновків. Функціональний метод застосовувався для з'ясування практичного значення правових висновків як інструменту реалізації права на судовий захист. Сукупність цих методів сприяла досягненню мети дослідження та забезпечила належний рівень наукової обґрунтованості сформульованих висновків.

Виклад основного матеріалу. Завдання цивільного судочинства - справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ для ефективного захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави [15].

Вважаємо, що питання захисту судом цивільних прав та інтересів є актуальним, бо відсутність належного правового врегулювання і суперечність окремих положень законодавства ставить під питання застосування окремих засобів та способів захисту прав. І це позбавляє їх ефективності та ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав і інтересів учасників спірних правовідносин.

Право на судовий захист закріплене в нормах міжнародно-правових документів зокрема, Загальної декларації прав людини 1948 року (стаття 8), Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року (стаття 6), Міжнародного Пакту про громадянські і політичні

права 1966 року (стаття 14). Тому правосуддя за своєю суттю визнається лише тоді, коли воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує цілковите та повне (тобто ефективне) поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини передбачається - кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією чи законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплюється і Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (стаття 2) та Конвенцією про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

Конституція України гарантує безпосереднє звернення до суду задля захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина (частина 3 статті 8) та встановлює, що права та свободи людини і громадянина захищаються судом (частина 1 статті 55). Конституційний Суд України в своєму Рішенні від 25 грудня 1997 року No 9-зп роз'яснив, що частина перша статті 55 Конституції містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду. Тобто кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. І зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права та свободи порушені чи порушуються, або якщо створено чи створюються перешкоди для їхньої реалізації, або якщо мають місце інші утиснення прав та свобод.

Конституційний Суд України, називаючи передбачену частиною 1 статті 55 Конституції норму правом на судовий захист, розуміє дане право як право особи на звернення до суду, а саме як право на правосуддя, як право на доступ до нього, як право на судовий розгляд, тобто взагалі як право на сам судовий процес.

З посиланням на положення частини 1 статті 16 Цивільного кодексу кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в частині 2 даної статті законодавець визначає способи захисту цивільних справ та інтересів судом.

Разом із цим, у статті 5 Цивільного процесуального кодексу України право на судовий захист закріплене у вигляді права на звернення до суду за захистом, за яким кожна особа має право в порядку, встановленому Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод, інтересів. До суду можуть звертатися і органи та особи, яким надано право захищати права, свободи, інтереси інших осіб, державні чи суспільні інтереси. У статті, яка закріплює право на звернення до суду за захистом, встановлюється недійсність відмови від цього права (частина 3 статті 4 Кодексу). Відповідно до частини 1 статті 5 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором.

Під способом захисту слід розуміти встановлені законом чи договором матеріально-правові інструменти спрямовані на визнання права, відновлення порушеного права, усунення перешкод у його здійсненні. При цьому, ефективним способом захисту вважається такий, що матиме в результаті його застосування найбільший ефект щодо захисту прав особи та відповідно, отримання потрібних для такої особи результатів. Саме тому, процесуальне законодавство не обмежується лише можливостями способів захисту визначених законом або договором, а встановлює право особи на самостійне обґрунтування ефективності обраного способу захисту відповідно до викладеної в позові вимоги зокрема, якщо законом або договором не передбачено ефективного

способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звертається до суду.

У сфері опрацювання проблем захисту цивільних прав ключовими є категорії суб'єктивного цивільного права і захисту цивільних прав, що набувають нового тлумачення через розвиток цивільно-правової доктрини, окремих форм та напрямів праворозуміння, концептуалізації правозахисту у вигляді невід'ємної складової реалізації суб'єктивних прав, кристалізації питань загальної теорії права і теорії цивільного права. Водночас дані юридичні категорії окреслюють лиш окремі позиції формування системи правових зв'язків, що опосередковують реальність цивільних прав, питання їх здійсненості та захищеності від посягань у житті.

Чепіс О. вважає, що суб'єктивними цивільними правами у юридичній науці є врегульовані цивільно-правові норми міри можливої поведінки суб'єкта, яка спрямована на реалізацію його законних інтересів [1]. Даним правам притаманні такі конструктивні їхні характеристики:

- ініціативність (можливість діяти на власний розсуд та під власну відповідальність),
- рівність сторін,
- свобода волевиявлення,
- наявність відповідних даним правам цивільно-правових обов'язків тощо [2].

Дані права детермінують широке застосування наступних позицій:

- приватної ініціативи,
- свободи волевиявлення,
- диспозитивного методу правового регулювання,
- поєднання закону та договору у сфері регулювання цивільних прав особи.

Погоджуючись із запропонованим визначенням, вважаємо, що будь-якому суб'єктивному праву, тим більше - суб'єктивному цивільному

праву, притаманна властивість реалізації та здійсненості, що залежить від сукупності суспільних та правових умов, що детермінують можливість практичного використання даних прав у повсякденній поведінці суб'єктів цивільних відносин.

Умовою належного й безперешкодного здійснення цивільних прав цілком логічно вважається можливість їхнього захисту, що означає наявність у суб'єкта цивільного права правомочностей забезпечити реалізацію свого цивільного права через його самозахист чи вдатися до компетентних (уповноважених) органів державної влади щодо вжиття ними у порядку і в межах закону належних правових заходів з забезпечення безперешкодної реалізації свого порушеного, невизнаного або оспорюваного цивільного права, що супроводжується розв'язанням правових спорів навколо реалізації цього права, припинення його порушення, поновлення або визнання цього права, притягнення до юридичної відповідальності порушників у порядку за законом.

Цілком логічним є висновок (автора) про те, що таке значення захисту цивільного права відтворене у наступній юридичній формулі: суб'єктивне цивільне право, яке не захищається («незахищене право»), втрачає свою сутність [3]. І особливо втрачає свою сутність, якщо маємо систему цивільних прав, що складається з двох великих і взаємопов'язаних підсистем людських прав - особистих немайнових та майнових прав.

Саме тому численні правові спори виникають з договірних та недоговірних, житлових, земельних, сімейних, спадкових, споживчих, трудових правовідносин, відносин власності, - у тих сферах суспільних відносин, найбільш поширених і особливо чутливих для особи і суспільства в цілому [4].

У сучасній юридично-правовій науці домінують такі наукові підходи до тлумачення захисту цивільних прав, як функції держави (суду) (наукова

назва - «теорія функцій»), певного комплексу юридичних заходів (наукова назва - «теорія заходів») або специфічної юридичної діяльності (наукова назва - «теорія діяльності») [5].

Остання у списку (тобто «діяльнісна») теорія набула багато прихильників серед вітчизняних учених (Ю. Притика [6], З. Ромовська [7], Р. Стефанчук [8]).

Ю. Притика визначає захист прав як юридичну діяльність, спрямовану на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення [6].

Окремі фахівці зокрема, А. Штанько пропонують застосовувати інтегративну модель при тлумаченні поняття захисту цивільних прав, з розумінням під нею міжгалузевий (змішаний) правовий інститут, що «існує на межі матеріального і процесуального права, містить норми приватного і публічного права, а відповідно, враховуватиме матеріальні й процесуальні аспекти захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів і охоплюватиме матеріальні, процедурні й процесуальні його елементи, а також поєднуватиме статичний і динамічний стани захисту» [5].

Вищевказаний підхід характеризує зміст правових норм, що опосередковують суспільні відносини щодо захисту цивільних прав як правового інституту, але водночас не вказує на інтегративність вирішення даної проблеми.

Якщо за радянських часів захист цивільних прав взагалі розглядався як юридично-технічний придатак до вчення про цивільні правовідносини, то з прийняттям та реалізацією на практиці Цивільного кодексу України 2003 року, де норми про захист суб'єктивних цивільних прав були виведені в окрему Главу 3 під назвою «Захист цивільних прав та інтересів», роль даного правового інституту змінилася у силу

розцінювання його не лише у якості самостійного правового інституту, але й у якості певного «фундаменту» громадянського суспільства [2]. Зважаючи на це, все ж у Цивільному кодексі України було закріплено:

- принцип універсальності захисту цивільних прав [9],
- можливість захисту цивільних прав як нерозривної властивості цих прав [2],
- невичерпність передбачених законом способів захисту цивільних прав [10],
- широту спектру цих способів захисту цивільних прав [11].

Сучасна правова доктрина засвідчує наявність кількох взаємопов'язаних можливостей розвитку цивільних прав особи:

- розширення їхнього каталогу,
- посилення їхньої об'єктивації в актах позитивного (передусім цивільного) законодавства,
- розширення спектру можливостей їхнього захисту.

Слід пам'ятати, що ключова роль у захисті державою цивільних прав особи належить судам [12], бо саме суд надає такому захисту цілісність та завершеність [2].

У даному контексті Конституційний Суд України констатував наявність «обов'язку держави в особі органу законодавчої влади запровадити юридичний механізм реалізації права особи на судовий захист, зокрема в ділянці судового захисту прав і свобод особи у сфері відносин за публічним правом. Такий юридичний механізм має забезпечувати дієвість права особи на судовий захист, що виявляється в запровадженні законом процесуальних можливостей для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод особи» [13].

Відтак, на думку Конституційного Суду України, законодавець повинен, «здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних

зобов'язань України, зокрема щодо ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина» [13].

Дане бачення проблеми дозволяє стверджувати: сутність судового захисту цивільних прав «полягає в забезпеченні на конституційному і галузевому рівнях особам, чиї права порушені, не визнаються чи оспорюються, можливості звернутись до суду за захистом і вимагати застосування заходів правоохоронного характеру з метою припинення порушення права чи відновлення порушеного права. Захист цивільних прав та інтересів охоплює комплекс норм як матеріального, так і процесуального характеру, спрямованих на забезпечення належної реалізації права на захист, що є важливим складником будь-якого суб'єктивного права» [14].

Зважаючи на викладене, робимо проміжний висновок: механізм судового захисту цивільних прав є :

- складним - за своєю правовою природою (бо поєднує матеріальні та процесуальні елементи),
- структурованим - відповідно до системи судоустрою держави,
- інституціоналізованим - у діяльності відповідних судових органів та суддів, які здійснюють правосуддя у цивільних справах,
- забезпеченим - системою інституційних, функціональних та процесуальних гарантій здійснення цивільного судочинства.

Цивільні права особи являють собою важливий інститут права, який спрямовується на забезпечення розвитку соціальних і економічних відносин в умовах ринкової економіки та європейської демократії, європейських стандартів. Забезпечення їхньої реалізації і захисту є важливим обов'язком сучасної держави. У механізмі захисту цивільних прав особи важливе місце належить судовій владі.

Судовий захист цивільних прав характеризується:

- поєднанням матеріальних та процесуальних складових,

- специфікою здійснення правосуддя у даній сфері суспільних відносин,
- наявністю системи інституційних, функціональних та процесуальних гарантій здійснення цивільного судочинства.

На користь ефективності судової форми захисту цивільних прав слід зазначити:

1) завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (частина перша статті 2);

2) закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі (частина четверта статті 3);

3) відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною (частина третя статті 4);

4) здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, що є ефективним (частина перша, друга статті 5);

5) учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення (частина перша статті 17) [15].

З метою глибшого розуміння реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві варто звернутися до аналізу актуальних правових висновків Верховного Суду. Такі рішення не лише сприяють уніфікації правозастосування, але й виступають важливими орієнтирами для судів нижчих інстанцій.

1. Справа № 454/1883/22 (постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2024 року).

У цьому рішенні Велика Палата Верховного Суду досліджувала питання належного повідомлення учасників судового процесу про час і місце судового розгляду. Суть спору полягала в тому, що позивачка стверджувала, що не отримала судове рішення, яке було надіслано на її електронну адресу, та дізналася про нього лише після оприлюднення в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Апеляційний суд відмовив у відкритті провадження, посилаючись на те, що рішення було належним чином направлено позивачці на її електронну адресу.

Велика Палата Верховного Суду скасувала ухвалу апеляційного суду, наголосивши на тому, що:

- формальне надсилання судового рішення або повістки не може вважатися належним повідомленням, якщо учасник процесу не мав реальної можливості ознайомитися з цією інформацією;
- належне повідомлення передбачає не лише надсилання документів за зареєстрованою адресою, але й забезпечення реальної можливості учасника процесу ознайомитися з матеріалами справи та взяти участь у розгляді;
- автоматичне визнання повідомлення належним лише на підставі факту направлення порушує принципи доступу до правосуддя та гарантії справедливого судового розгляду, закріплені у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, аналізуючи положення ЦПК України, сформував правовий висновок, згідно з яким:

"Належне повідомлення учасника судового процесу означає не лише формальне направлення судової повістки чи рішення за зареєстрованою адресою, а й забезпечення реальної можливості ознайомитися з

інформацією про судовий розгляд, що є гарантією права на справедливий суд."

Такий висновок став особливо значущим у контексті цифровізації судового процесу та необхідності забезпечення реального доступу до правосуддя, особливо в умовах активного використання електронної пошти та електронних сервісів судової комунікації.

Рішення у цій справі закріпило новий підхід до належного повідомлення, яким сьогодні керуються господарські, цивільні та адміністративні суди, формуючи сучасну судову практику.

2. Справа № 635/1139/17 (постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 року) [17]. У зазначеній справі розглядалося питання про стягнення аліментів на повнолітню дитину, яка продовжує навчання. Позивач – мати дитини – звернулася до суду з вимогою стягнення аліментів з батька, вказуючи на те, що дитина навчається у вищому навчальному закладі. Водночас відповідач стверджував, що дитина має власний дохід і матеріальна допомога не є необхідною.

Верховний Суд, залишаючи в силі рішення суду першої інстанції, підкреслив, що зобов'язання щодо утримання повнолітньої дитини, яка продовжує навчання, не є абсолютним. Суд сформулював правовий висновок: "для задоволення такого позову необхідно довести не лише факт навчання, але й потребу у матеріальній допомозі, а також можливості платника аліментів".

Цей підхід дозволив уникнути автоматизму в призначенні аліментів, надавши судам чіткий орієнтир щодо критеріїв, які слід враховувати. З того часу в практиці судів чітко закріпився принцип оцінки обставин щодо необхідності утримання в кожному конкретному випадку.

Аналіз наведених справ переконливо демонструє важливу роль правових висновків Верховного Суду у формуванні сталої, передбачуваної та єдиної судової практики. У справі № 911/3142/19 був закладений

принцип правової визначеності у питанні належного повідомлення учасників процесу, що має ключове значення для дотримання процесуальних прав сторін та ефективного функціонування судової системи. Водночас справа № 635/1139/17 стала прикладом практичного застосування диференційованого підходу до оцінки обставин справи з урахуванням соціального та матеріального контексту, уникнувши шаблонності у вирішенні спорів про аліменти.

Обидва рішення демонструють, що правові висновки Верховного Суду не лише узагальнюють правозастосовну практику, а й спрямовані на підвищення ефективності реалізації права на судовий захист. Вони забезпечують однакове тлумачення та застосування норм матеріального і процесуального права, виступаючи орієнтиром для судів нижчих інстанцій та гарантією дотримання принципів справедливості, змагальності та верховенства права.

Таким чином, правові висновки Верховного Суду є не просто результатом розгляду конкретної справи, а потужним інструментом правового впорядкування, що активно впливає на розвиток української правозастосовної системи.

З огляду на результати проведеного дослідження, доцільним є формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення як законодавства, так і судової практики. Зокрема, варто:

- удосконалити процесуальне законодавство в частині нормативного закріплення обов'язковості правових висновків Верховного Суду для судів нижчих інстанцій із чітким визначенням критеріїв їх застосування;
- законодавчо передбачити механізми перегляду або адаптації правових висновків у разі змін правової ситуації або судової практики;
- забезпечити систематичний та системний аналіз і поширення правових висновків для уніфікації підходів до правозастосування;

- активізувати науково-практичні коментарі до правових висновків Верховного Суду, що сприятиме підвищенню правової визначеності у сфері цивільного судочинства.

Реалізація таких заходів сприятиме не лише зміцненню принципу правової визначеності, а й ефективнішій реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реалізація права на судовий захист у цивільному судочинстві є основоположним елементом правової держави, що безпосередньо пов'язана з дотриманням принципу верховенства права, доступу до правосуддя та ефективності судової системи. У цьому контексті особливого значення набувають правові висновки Верховного Суду як інструменту формування єдності судової практики та забезпечення правової визначеності.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі узагальнення:

1. Правовий висновок Верховного Суду є результатом правозастосовної діяльності, який має значний вплив на забезпечення передбачуваності судових рішень та захисту прав і законних інтересів учасників цивільного процесу. Він виступає джерелом інтерпретації норм права у випадках неоднозначного їх тлумачення, а також має значення для розвитку доктрини судового права.

2. В умовах реформування судової системи України саме правові висновки Верховного суду виконують стабілізуючу та інтеграційну функцію, уніфікуючи підходи судів нижчих інстанцій, сприяючи правовій визначеності та зміцнюючи довіру до судової влади.

3. Відповідно до положень Конституції України, Цивільного процесуального кодексу України та практики Європейського суду з прав людини, право на судовий захист передбачає не лише формальний доступ до суду, але й ефективну реалізацію цього права, з дотриманням

процесуальних гарантій, серед яких ключову роль відіграє єдність і послідовність судової практики.

4. Проведений аналіз актуальних судових рішень (справ № 911/3142/19 та № 635/1139/17) підтверджує, що правові висновки Верховного Суду є не лише формальними роз'ясненнями, а інструментами реального правозастосування, які суттєво впливають на практику прийняття рішень судами, забезпечуючи справедливість, рівність сторін та ефективність судового процесу.

5. Водночас вимагає подальшого нормативного вдосконалення механізм застосування правових висновків, зокрема щодо меж їх обов'язковості, адаптації до змін законодавства та актуальних правових реалій. Важливим є і розвиток методичних рекомендацій для судів щодо практичного використання висновків Верховного Суду в контексті конкретних правових ситуацій.

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду слід розглядати не лише як інструмент тлумачення норм, але й як гарантію якісного, ефективного та справедливого судочинства, що є необхідною умовою повноцінної реалізації права на судовий захист у правовій державі.

Література

1. Чепис О.І. Інтереси в цивільному праві: сутність, місце та особливості захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. С. 8.

2. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. С. 40–43.

3. Ярема А.Г. Система способів захисту цивільних прав судом. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 12 (112). С. 34.

4. Помазанов А.В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі: дис. ... д-ра філософії: 081 (Право). Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2019. С. 15.

5. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 142–159.

6. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2004. Вип. 60–62. С. 16–19.

7. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: підручник. [2-ге вид., доп.]. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. С. 490–491.

8. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. С. 177–178.

9. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав / за заг. ред. О.Д. Крупчана і В.В. Луця. Київ: Інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 7.

10. Рішення Верховного Суду України від 20 жовтня 2010 року по справі № 6–37646св10. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11970935> (дата звернення: 26.03.2025).

11. Новосад А.С. Щодо питань захисту цивільних прав та інтересів. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 23 лютого 2018 р.) / редколег. : Р.Л. Наливайко (гол.) та ін. Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 63–64.

12. Размєтаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: Видавництво «ФОРМ-Голембовська О.О.», 2018. С. 69;

Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини в контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2006. 848 с.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n115> (дата звернення: 26.03.2025).

14. Басай О.В. Реалізація принципу судового захисту цивільних прав та інтересів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4(25). Т. 1. С. 104.

15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 26.03.2025).

16. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 18 березня 2021 року у справі № 911/3142/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://youcontrol.com.ua/en/catalog/court-document/118504692> (дата звернення: 26.03.2025).

17. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 635/1139/17 щодо стягнення аліментів на повнолітню дитину, яка продовжує навчання. *HSA – Юридичний блог*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/stiagnennia-alimentiv-na-povnolitniu-ditinu-iaka-prodovzuje-navcannia-vidpovid-na-posireni-pitannia> (дата звернення: 26.03.2025).

References

1. Chepys, O.I. Interests in Civil Law: Essence, Place and Features of Protection: Author's Abstract of PhD Thesis in Law: 12.00.03. Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2010. P. 8.
2. Kot, O.O. Exercise and Protection of Subjective Civil Rights: Problems of Theory and Judicial Practice: Monograph. Kyiv: Alerta, 2017. Pp. 40–43.
3. Yarema, A.H. The System of Methods of Protection of Civil Rights by the Court. *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*. 2009. No. 12 (112). P. 34.
4. Pomazanov, A.V. Cassation Review of Judicial Decisions in Civil Procedure: PhD Thesis: 081 (Law). F.H. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019. P. 15.
5. Shtanko, A. Approaches to Defining the Concept of Protection of Civil Rights and Legally Protected Interests. *Scientific Journal of the National Academy of Prosecutors of Ukraine*. 2016. No. 2. Part 2. Pp. 142–159.
6. Prytyka, Y.D. The Concept and Differentiation of Methods for Protecting Civil Rights and Interests. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Legal Sciences*. 2004. Issue 60–62. Pp. 16–19.
7. Romovska, Z.V. Ukrainian Civil Law. General Part: Academic Course: Textbook. [2nd ed., revised]. Kyiv: Alerta; KNT; CUL, 2009. Pp. 490–491.
8. Stefanchuk, R.O. Personal Non-Property Rights of Individuals (Concept, Content, System, Features of Implementation and Protection): Monograph / Ed. Ya.M. Shevchenko. Kyiv: KNT, 2008. Pp. 177–178.
9. Features of the Protection of Subjective Civil Rights / Ed. O.D. Krupchan and V.V. Luts. Kyiv: Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2012. P. 7.
10. Supreme Court of Ukraine Decision of October 20, 2010 in Case No. 6–37646sv10. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11970935> (accessed: March 26, 2025).

11. Novosad, A.S. On the Issues of Protection of Civil Rights and Interests. Rule of Law: History, Present and Prospects of Formation in Ukraine: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Dnipro, February 23, 2018) / Editorial board: R.L. Nalyvaiko (chair) et al. Dnipro: DDUVS, 2018. Pp. 63–64.

12. Razmetaieva, Y.S. Doctrine and Practice of Human Rights Protection: Textbook. Kyiv: FOP Golembovska O.O., 2018. P. 69; Shevchuk, S. Judicial Protection of Human Rights: Practice of the European Court of Human Rights in the Context of the Western Legal Tradition. Kyiv: Referat, 2006. 848 p.

13. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional complaint of Pleskach Vyacheslav Yuriyovych regarding the constitutionality of part one of Article 294 and part six of Article 383 of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine (on the equality of the parties during judicial control over the enforcement of a court decision) dated March 1, 2023, No. 2-r(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n115> (accessed: March 26, 2025).

14. Basay, O.V. Implementation of the Principle of Judicial Protection of Civil Rights and Interests. *Prykarpattia Legal Bulletin*. 2018. Issue 4(25). Vol. 1. P. 104.

15. Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004, No. 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (accessed: March 26, 2025).

16. Supreme Court Decision of the Commercial Cassation Court dated March 18, 2021, in Case No. 911/3142/19. *Unified State Register of Court Decisions*. URL: <https://youcontrol.com.ua/en/catalog/court-document/118504692> (accessed: March 26, 2025).

17. Supreme Court Decision of May 20, 2020, in Case No. 635/1139/17 regarding alimony for an adult child who continues studying. *HSA – Legal Blog*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/stiagnennia-alimentiv-na-povnolitniu-ditinu->

iaka-prodovzuje-navcannia-vidpovidi-na-posireni-pitannia (accessed: March 26, 2025).